

Мери Биърд

ИМПЕРАТОРЪТ НА РИМ

ВЛАСТТА НАД ДРЕВНОРИМСКИЯ СВЯТ

София, 2024

Преводът е направен по

Mary Beard

EMPEROR OF ROME: Ruling the Ancient Rome World

First published in Great Britain in 2023 by PROFILE BOOKS LTD

Copyright © Mary Beard Publications, 2023

All rights reserved.

© Издателство „Изток-Запад“, 2024

Всички права запазени. Нито една част от книгата не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Мария Кондакова, превод, 2024

© Татяна Йович, оформление на корицата, 2024

ISBN 978-619-01-1405-5 (мека подвързия)

ISBN 978-619-01-1406-2 (твърда подвързия)

Мери Биърд

ИМПЕРАТОРЪТ НА РИМ

ВЛАСТТА НАД ДРЕВНОРИМСКИЯ СВЯТ

Превод от английски
Мария Кондакова

Съдържание

Главни персонажи	7
Карти	10
Добре дошли.....	15
Пролог	
Пиршество при Хелиогабал.....	17
Глава 1	
Основни принципи на едноличната власт	37
Глава 2	
Кой е следващият? Изкуството на наследяването	65
Глава 3	
Пиршество на властта	87
Глава 4	
Дворецът отвътре	119
Глава 5	
Хората от двореца: императорът в своя двор.....	161
Глава 6	
На работа.....	199
Глава 7	
В свободното време	229

ГЛАВА 8	
ИМПЕРАТОРИ В ЧУЖБИНА	259
ГЛАВА 9	
ЛИЦЕ В ЛИЦЕ	291
ГЛАВА 10	
„МИСЛЯ, ЧЕ СТАВАМ БОГ“	329
ЕПИЛОГ	
КРАЯТ НА ЕДНА ЕПОХА	351
КАКВО СТОИ ЗАД ИМЕТО?	361
ДОПЪЛНИТЕЛНА ЛИТЕРАТУРА И МЕСТА, КОИТО ДА ПОСЕТИТЕ	365
СПИСЪК НА ИЛЮСТРАЦИИТЕ И КАРТИТЕ	401
БЛАГОДАРНОСТИ.....	407
ХРОНОЛОГИЧНА ТАБЛИЦА	408
ПОКАЗАЛЕЦ.....	413

Главни персонажи

ЮЛИЕВО-КЛАВДИЕВА ДИНАСТИЯ

ЮЛИЙ ЦЕЗАР

След победата си над Помпей Велики става диктатор на Рим през 48 г.пр. Хр.; убит през 44 г.пр.Хр.

АВГУСТ (ОКТАВИАН)

Осиновен син на Юлий Цезар. След победата си над Антоний и Клеопатра през 31 г.пр.Хр. става едноличен владетел и управлява до 14 г.сл.Хр. Втора съпруга: Ливия.

ТИБЕРИЙ

Биологичен син на Ливия и осиновен син на Август. Управлява от 14 до 37 г.сл.Хр. Има слухове, че Калигула е замесен в смъртта му.

КАЛИГУЛА (ГАЙ)

Правнук на Август, управлява от 37 до 41 г.сл.Хр. Убит от членове на своята охрана.

КЛАВДИЙ

Племенник на Тиберий, управлява от 41 до 54 г.сл.Хр. Трета съпруга: Месалина; четвърта съпруга: Агрипина Младата, от която според слуховете бил убит.

НЕРОН

Биологичен син на Агрипина, осиновен син на Клавдий. Управлява от 54 до 68 г.сл.Хр. Принуден да се самоубие след бунтове в армията.

ГРАЖДАНСКА ВОЙНА, 68–69 г.сл.Хр.

Трима императори, всеки от които управлява само няколко месеца: ГАЛБА, ОТОН и ВИТЕЛИЙ

ДИНАСТИЯ НА ФЛАВИИТЕ

ВЕСПАСИАН
Краен победител в гражданската война.
Управлява от 69 до 79 г.

ТИТ
Биологичен син на Веспасиан. Управлява от 79 до 81 г.
Според слуховете Домициан бил замесен в смъртта му.

ДОМИЦИАН
Биологичен син на Веспасиан. Управлява от 81 до 96 г.
Убит при дворцов преврат.

ОСИНОВЕНИТЕ ИМПЕРАТОРИ – ДИНАСТИЯ НА АНТОНИНИТЕ

НЕРВА
Избран от сената. Управлява от 96 до 98 г.

ТРАЯН
Осиновен син на Нерва, от испански произход. Управлява от 98 до 117 г. Съпруга: Плотина.

АДРИАН
Осиновен син на Траян, от испански произход. Управлява от 117 до 138 г. Съпруга: Сабина.

АНТОНИЙ ПИЙ
Осиновен син на Адриан. Управлява от 138 до 161 г.
Съпруга: Фаустина (Старата).

МАРК АВРЕЛИЙ
Осиновен син на Антонин Пий. Управлява от 161 до 180 г.
Съпруга: Фаустина (Младата).

ЛУЦИЙ ВЕР
Осиновен син на Антонин Пий. Управлява заедно с Марк Аврелий от 161 до 169 г. Умира от чума (според слуховете – отровен от тъща си).

КОМОД

Биологичен син на Марк Аврелий и Фаустина.
Управява от 180 до 192 г. (и от 177 съвместно
с Марк Аврелий). Убит при дворцов преврат.

ГРАЖДАНСКА ВОЙНА, 193 г.

Четирима императори или узурпатори се сменят
за кратко време: ПЕРТИНАКС, ДИДИЙ ЮЛИАН,
КЛОДИЙ АЛБИН, ПЕСЦЕНИЙ НИГЕР

ДИНАСТИЯ НА СЕВЕРИТЕ

СЕПТИМИЙ СЕВЕР

Краен победител в гражданската война. Произхожда от
Северна Африка. Управява от 193 до 211 г. Втора съпруга:
Юлия Домна (от сирийски произход).

КАРАКАЛА

Биологичен син на Септимий Север и Юлия Домна.
Управява от 211 до 217 г. (преди това съвместно със
Септимий Север и Гета). Убит по време на военна кампания.

ГЕТА

Биологичен син на Септимий Север и Юлия Домна.
Управява съвместно с баща си и брат си от 209 до 211 г.
Убит по заповед на Каракала.

МАРЦИН

От коннически произход, взел властта след убийството
на Каракала. Управява от 217 до 218 г.
Свален от поддръжниците на Хелиогабал.

ХЕЛИОГАБАЛ

Праплеменник на Юлия Домна, от сирийски произход.
Управява от 218 до 222 г. Убит от охраната си.

АЛЕКСАНДЪР СЕВЕР

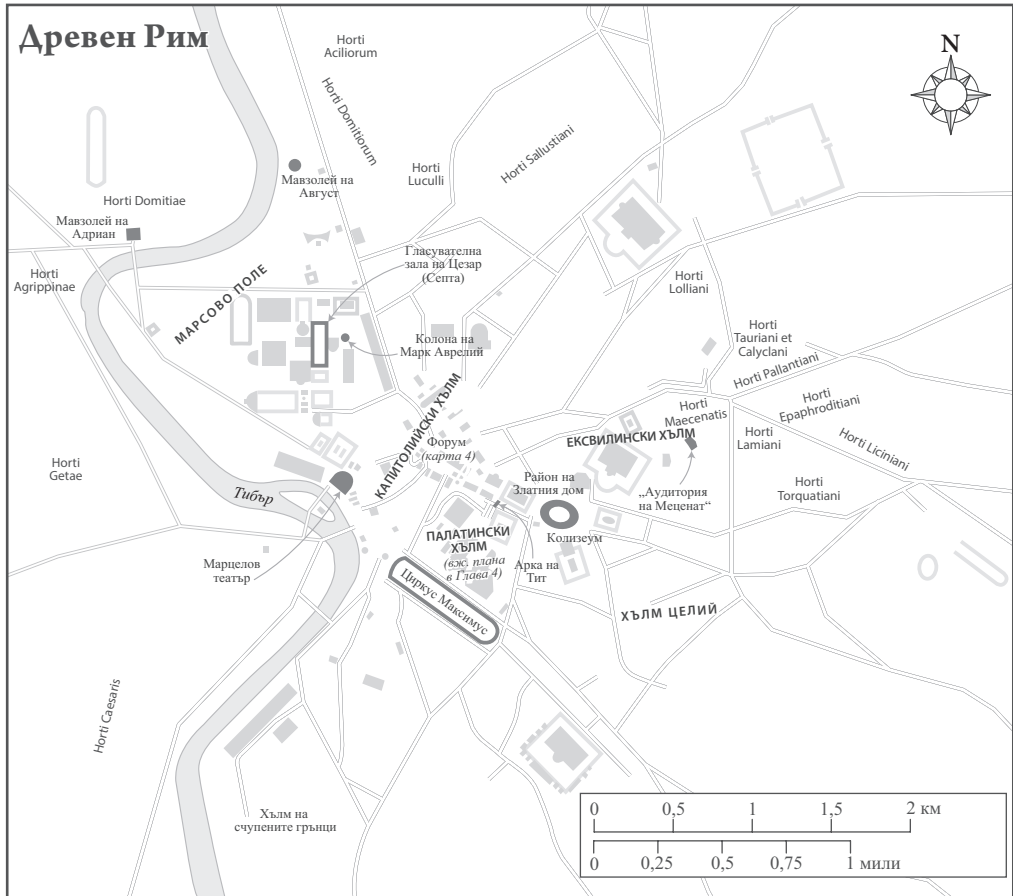
Братовчед и осиновен син на Хелиогабал, от сирийски
произход. Управява от 222 до 235 г. Убит по време на
военна кампания.

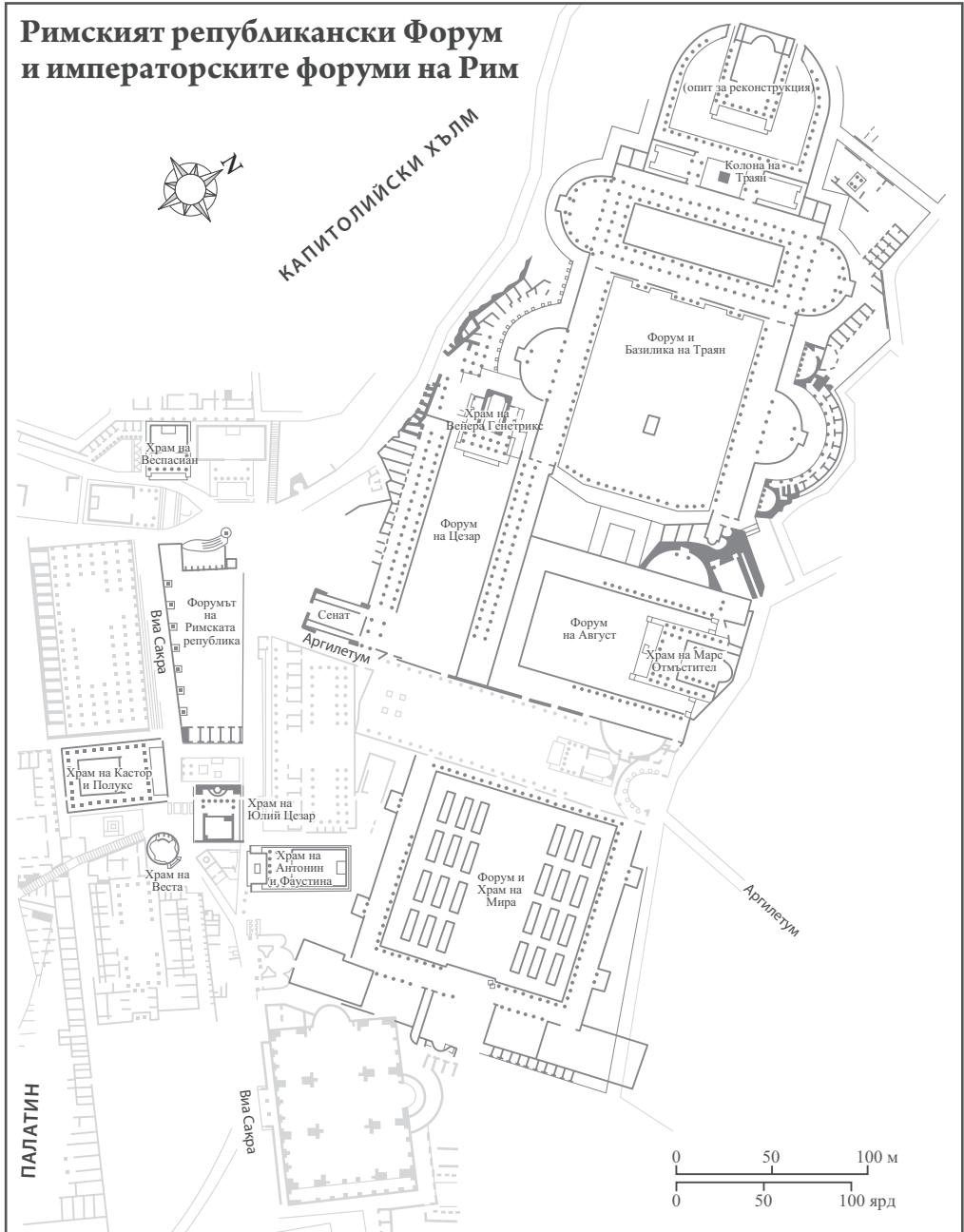

Добре дошли...

... в света на римските императори. Имената на някои от тях, като Калигула и Нерон, до днес са синоними на крайности, жестокост и спонтанни прояви на садизъм. Други, като „императора философ“ Марк Аврелий с неговите записки „Към себе си“, сега са известни с бестселърите си. Трети са почти неизвестни дори за специалистите. Кой в наше време е чувал за Дидий Юлиан, за когото се смята, че купил мястото си на трона за няколко седмици през 193 г.сл.Хр., когато императорската стража обявила наддаване за императорската титла?

„Императорът на Рим“ изследва фактите и митовете за тези владетели на древноримския свят, търсейки отговор на въпросите какво са извършили, защо са го направили и защо за тях се разказват толкова нелепи и понякога скандални истории. Книгата се вглежда във важни теми като властта, корупцията и заговорите, но едновременно с това дава поглед върху бита и ежедневието на императорите. Какво са яли и къде са се хранили? Как са пътували?

На тези страници ще срещнем много хора, които не са били и не са имали амбицията да станат императори, но имперската система е съществувала благодарение на тях: предпазливи аристократи, роби готвачи, прилежни секретари, дворцови шегаджии и дори лекар, който лекувал сливиците на един млад императорски наследник. Ще срещнем и множество мъже и жени, които са отнасяли до човека на върха своите малки и големи проблеми: от изгубени наследства до нощни гърнета, изхвърлени от прозорците на горните етажи и предизвикали фатални последици.

Главните персонажи, изброени от мен в началото, все пак са онези близо трийсет императори, заедно с техните партньори, които са управлявали Римската империя от Юлий Цезар (убит през 44 г.пр.Хр.) до Александър Север (убит през 235 г.сл.Хр.). Те заемат относително скромно място в моята предишна книга, SPQR, която разказва за развитието на Рим през хилядолетието от VIII в.пр.Хр. до III в.сл.Хр. За това има сериозно основание. Веднъж щом системата на еднолично управление била установена при първия император, Август, през I в.пр.Хр., следващите 250 години минали без съществени промени: Римската империя почти не е увеличила размерите си през този

период; управлявала се по приблизително един и същ начин; а политическият живот в Рим следвал в общи линии един и същ модел. В тази книга обаче искам отново да поставя императорите в центъра на сцената. Няма да проследявам пътя им един по един или да удостоявам Дидий Юлиан и неговите подобия с нещо повече от бегъл поглед. И със сигурност не очаквам читателите да запомнят всеки от отделните владетели. Никои не ги помни до един: затова на с. 7–9 има удобен кратък справочник, който ги обхваща напълно. Целта ми е друга: да изследвам какво е *означавало* да бъдеш император на Рим. Тук поставям някои основни въпроси: как в действителност са управлявали огромната територия, която се е намирала официално под техен контрол, как поданиците им са общували с тях и дали можем изобщо да възпроизведем какво е било чувството да седиш на трона.

В „Императорът на Рим“ има по-малко психопати, отколкото може би си представяте, съдейки по представянето на императорски Рим в киното. Това не опровергава факта, че римският свят от днешна гледна точка е място, където човешкият живот бил прекъсван преждевременно, с жестокост, която трудно можем да си представим. Дори да оставим настрана стотиците хиляди невинни жертви на болестите, безсмислените войни или рухналите спортни стадиони, убийството е било основният начин за решаване на спорове от политически или друг характер. „Коридорите на властта“, както и много други по-незабележителни коридори в Рим, винаги са били опръскани с кръв. Само че просъществуването на Римската империя като система би останало необяснимо, ако приемем, че тя е била управлявана от поредица умопомрачени деспоти. По-интересно за мен е как са се появили тези истории за императорското безумие, как е била ръководена империята в действителност; по-интересни са ми страховете на римляните не толкова от кървавата страна на императорската власт (тя е била нещо очаквано), колкото от чертите ѝ на някакъв странен, „сбъркан“ свят, изграден върху измама и фалш. Нито едно управление не възплъщава тези дистопични черти по-ярко от това на Хелиогабал, чийто образ периодично възкръсва в историята, но обикновено тъне в полузабравата. С него започва „Императорът на Рим“.

Мери Биърд
Кеймбридж, декември 2022 г.

Пролог

Пиршество при Хелиогабал

Смъртоносният домакин

Сирийският юноша Хелиогабал, който бил император на Рим от 218 г. до Сублийството му през 222 г., е останал в паметта като разточителен, находчив домакин на пиршества, който от време на време проявявал садистични наклонности. Той влагал голяма изобретателност в менютата на своите угощения, ако се съди по разказите на античните автори. Понякога поднасяли храни само в определен цвят – зелени или сини. Друг път сервирали деликатеси, които били екзотични (или отблъскващи) дори според високите римски критерии (камилски крака или мозъци от фламинго, а за домашните му кучета – гъши пастет). Понякога давал воля на злобното си (или незряло) чувство за хумор, като канел „тематично“ подбрани сътрапезници: група от осем плешиви мъже, осем еднооки, осем страдащи от херния или осем огромни дебелаци, които предизвиквали жестокосърдечен смях с безуспешните си усилия да се сместят на една кушетка.

Сред останалите му гуляйджийски шегички били „пърдящите“ възглавници (първата им документирана поява в западната култура), които постепенно изпускали въздуха си и гостите накрая се озовавали на пода; имитациите на ястия от восък или стъкло, сервирани на по-незначителните гости, които цяла вечер с къркорещи стомаси гледали как по-добре поставените им сътрапезници ядат истинска храна; питомни лъвове, леопарди и мечки, пуснати да се разхождат сред гостите, които си отспивали след нощните ексцеси и когато се събуждали, умирали не разкъсани от зверовете, а от страх. Друга смъртоносна прищявка, грабнала въображението на художника Лорънс Алма-Тадема през XIX в., била идеята на Хелиогабал (както се твърди, осъществена на практика) да засипе сътрапезниците си с толкова огромно количество цветни листенца, че гостите били задушени до смърт (цв. ил. 1).

1. Мраморен бюст на Хелиогабал. Младият император, още в юношеска възраст, е изобразен с дълги бакенбарди и едва загатнати мустаци. Трудно е да си представим, че това е същият владетел, когото литературните източници за неговото управление описват като чудовище.

Прегрешенията на императора не се изчерпвали с неблагоприятното му поведение като домакин. Склонността му към прахосничество явно била толкова неударжима, че той никога не носел един чифт обувки повече от веднъж (странна алюзия за Имелда Маркос, някогашната „първа дама“ на Филипините, която се славеше като притежателка на повече от три хиляди чифта обувки, натъпкани в шкафовете ѝ). Друга бравурна проява, извратена и скъпа: Хелиогабал трупал в летните си градини сняг и лед от планините и ядял риба само когато се намирал на много километри от морето. Твърди се освен това, че потъпкал грубо религиозните норми, като се оженил за весталка – една от най-почитаните римски жрици, длъжни да пазят девствеността си под заплаха от смъртно наказание. Приписват му и друго религиозно престъпление – че наченал подмолна, макар и непродължителна революция, целяща да замени Юпитер като главен римски бог с Хелиогабал – божеството на неговия роден град Емеса, Хомс в съвременна Сирия, с което име днес е известен почти навсякъде и самият император (звучи по-ефектно от Марк Аврелий Антонин, каквато е една от версиите на официалното му име). Не пропуснал да наруши и традиционните норми по отношение на половете. Някои истории наблягат специално върху навика му да носи женски дрехи и грим и дори опита му да смени пола си по хирургичен път. Един писател от същата епоха, Дион Касий, автор на солидна осемтомна история на Рим

от създаването му до III в.сл.Хр., твърди, че императорът „поискал от лекарите да му направят женски интимни части с разрез“. В наши дни понякога го обявяват за един от първите трансгендъри, отишъл докрай в предизвикателството си към закостенелите бинарни стереотипи. Повечето римляни вероятно биха сметнали, че преобръща света им наопаки.

Античните описания на неговото управление съдържат цели страници, в които подробно се изреждат ексцентричните прояви на императора, шокиращото подкопаване на общоприетите норми и отвратителните му жестокости – включително жертвоприношения на деца, заемащи челно място в някои от тези списъци. Подобни истории са една от темите, на които се спирам по-подробно в „Императорът на Рим“. Откъде идват те? Доколко са били запознати с тях обикновените жители на Римската империя? Кой – и защо – са роптаели по повод пиршествата на Хелиогабал? И независимо дали тези истории са верни или не, какво ни казват те за римските императори или за римляните изобщо?

Символи на автократия – тогава и днес

Името на Хелиогабал не е всеизвестно, въпреки че приписваните му злодеяния (или, ако предпочитате – отчаяните му опити да разчупи ограниченията на римските обществени условности) са вдъхновявали не само Алма-Тадема, но и множество други модерни автори и художници, от Едгар Алън По и Нийл Геймън до Анселм Кифер. Неговите престъпления и прегрешения далеч надхвърлят предполагаемите мерзости на по-известните и по-ранни римски императори, влезли в историята като злодеи: Нерон, който свирел на лирата си, докато пламъците поглъщали Рим; Домициан, който, за да пропъди сукката, нанизвал мухи на перото си; или – вече от края на II в.сл.Хр. – Комод, антигероят на филма „Гладиатор“, който се забавлявал да стреля напосоки с лък и стрели по зрителите в Колизеума. Страхотиите, които разказват за Хелиогабал, са дори по-ужасни. Колко сериозно трябва да ги приемаме?

„Не много“ – гласи обичайният отговор. Дори римският биограф на Хелиогабал – който пише почти два века след смъртта на императора и който е източникът на повечето сензационни подробности за неговите гуляйджийски номера и кулинарни приумици – признава, че някои от неправдоподобните анекдоти, цитирани от него, са най-вероятно измислици, скалъпени след убийството на императора, от хора, които са искали да се подмажат на съперника му, седнал на трона след него. Съвременните историци изследват най-добросъвестно тези невероятни истории. Те се опитват да отсеят фактите от фантазиите и от време на време успяват да измъкнат по някое

сведение, за което сякаш има независимо потвърждение на друго място (например фактът, че името на споменатата весталка се появява върху монети, сечени по времето на Хелиогабал, говори за някаква връзка между двамата, макар и не непременно брачна). В крайна сметка обаче достоверните данни от подобно изследване се свеждат почти изцяло до датите на управлението и няколко много прости сведения. В същото време историците с право предупреждават, че относително невинни занимания могат да се тълкуват тенденциозно под влияние на предразсъдъците. От цялостното ви отношение към императора до голяма степен зависи дали ще представите цветния код на ястията като презрян хедонистичен разкош или – което е също възможно – като особено изтънчена форма на висша кулинария. В крайна сметка обаче най-важна е възрастта на Хелиогабал. Той се възкачил на престола едва четиринайсетгодишен и бил убит на осемнайсет години. Пърдящи възглавници? Възможно е. Премислена религиозна политика? Надали.

Сериозната история обаче не се свежда само до голи факти. Тук се опитвам от различни ъгли да хвърля светлина върху римските императори – били те добронамерени държавници на почтена възраст или подрастващи тирани, потенциални философи или неосъществени гладиатори, прославени или забравени – и да отговоря на някои важни въпроси, като например защо толкова много от тях, подобно на Хелиогабал, са загинали от ножа на убиец или от отровени гъби. В подобен тип изследване преувеличенията, фантазиите и лъжите в древните източници имат важна роля. Когато гледат образа на своите владетели, съдят ги, обсъждат характера на едноличната власт и отбелязват разликата между „тях“ и „нас“, хората използват набор от средства, които винаги включват фантазии, клюки, клевети и градски митове.

Да вземем например историите за трите хиляди чифта обувки на Имелда Маркос (подозрително малка част от които някой е виждал в действителност): те са по-скоро израз на порицание към един свят на невъобразими и безсмислени привилегии, а не свидетелство за страстта на една богата жена към обувките. Макар и с по-скромнен мащаб, подобни са разказите за глезените коргита на покойната кралица Елизабет II, които ядели кучешката си храна от сребърни купички – детайл, който ни позволява да очертаем разликата между „кралското“ и собственото ни ежедневие и същевременно дава повод за безобидни шеги по адрес на очебийното разточителство в двореца.

Измислиците, с които са пълни разказите за управлението на Хелиогабал, независимо от произхода им, са едно от най-точните свидетелства, които показват как римляните са си представяли императора в неговото най-осъдително възплъщение. Тези лъжи и крещящи преувеличения функционират подобно на лупа, като разкриват в хиперболизиран вид как са си представяли хората „лошотията“ на „лошия“ римски владетел. Някои от тях са доста пред-

видими: жестокостите и униженията, като се започне от детските жертвоприношения и се стигне до клетите шишковци, наблъскани на една кушетка, а също и неоправданите излишества (например кучетата на Хелиогабал, които се наслаждавали на вкуса на гъши пастет, макар и не от сребърни купички). Дълбоко в абсурдните анекдоти за чудачествата на императора обаче се таи ужасът от някои други, различни, но също толкова смразяващи аспекти на единовластието.

Такъв е ужасът от неограничената власт. Любопитните анекдоти за решението на Хелиогабал да разкраси летните си градини с лед и сняг или да консумира морска храна само когато е далече от морето – или според друга мълава да будува и работи нощем, а да спи през деня – говорят за нещо повече от капризните му и скъпи навици да си угажда (синдрома на „онзи, който има всичко“). Те повдигат въпроса докъде се простира господството на императора, представяйки го като владетел, който се опитва да подчини на волята си самата природа, като нарушава естествения ред на нещата (лед през лятото?) и пренарежда за собствено удоволствие дадености като време, място и биологични разлики между половете. Хелиогабал не е първият, който поражда подобни страхове. Двеста и петдесет години по-рано републиканският политик, философ и духовит оратор Марк Тулий Цицерон мрачно се пошегувал, че Юлий Цезар е заставил дори звездите в небето да му се подчиняват.

Това обаче е само един аспект от невъзможния свят на Хелиогабал – кошмарен свят на измама, където истина и лъжа постоянно разменят местата си и се смесват. Нищо не е каквото изглежда. Демонстративната щедрост на императора се оказва смъртоносна – неговата любезност убива в буквалния смисъл (това поне е едно от посланията на обилния душ от розови листенца). А за най-нищожните членове на обкръжението му апетитната храна в чиниите им се оказва просто негодна за ядене, макар и майсторски изработена имитация. Случва се и обратното – имитацията да се трансформира в нещо реално. Биографът на Хелиогабал споменава мимоходом, че когато на сцената представяли прелюбодеяние, императорът настоявал то да се извършва „наистина“. Няма съмнение, че представлението е щяло да бъде по-пикантно със секс на живо. Това, което буди безпокойство обаче, е, че той разменя местата на факт и фантазия, обръща наопаки реалността, така че никой не може да разбере кой играе роля и кое е просто фикция. Поквареният свят на автокрацията е само дим и криви огледала. Както обобщава неговият римски биограф, самият живот на Хелиогабал е „фалшификация“.

Увеличителното стъкло на тези истории ни помага да видим по-ясно тревогите около императорската власт в Рим. Тя отива по-далеч от възможността да отнема живот. Властта на императора не се спира пред нищо. Тя изкривява възприятията и цъфти в атмосфера на злонамерен безпорядък.

История за императори

Ще се връщам периодично към Хелиогабал на следващите страници – не на последно място за да обясня как е станало така, че един юноша от Сирия да заеме императорския трон (един от отговорите, даден от римляните, предвидимо акцентира върху машинациите на майка му и баба му). Ще се връщам също и към фантазиите (дистопични и други), с които е заобиколен римският двор, за да изследвам подробно още от слуховете, които римляните разпространявали за своите императори. Ще обърна особено внимание как фигурите на римските владетели се мяркат в солени шеги и сатирични скечове, а и в неправдоподобни анекдоти като тези, с които е обрасла фигурата на Хелиогабал. Ще открием, че императорите под различна форма се явяват дори в сънищата на своите поданици (което невинаги е добра поличба: „да сънуваш, че си император, предсказва смърт за някой болник“, предупреждава един тълкувател на сънища през II в.сл.Хр.).

Тези неща обаче са само част от книгата. Наред с императорите, каквито ги вижда въображението, ще изследвам и прозаични въпроси за ежедневието на тези римски владетели, за политическите несгоди, изискванията на военната сигурност и рутинната, еднообразна работа – неизбежен аспект от управлението на една огромна империя, който често остава на заден план, засенчен от яркия блясък на живописните анекдоти за жестокости и разкош. Ще поразсъждавам за канцеларската и административната работа, счетоводството, назначенията и уволненията. Доколко самият император е имал дял в тези неща? Кой са били постоянните служители и близкият му кръг – от съпруги и наследници, секретари и счетоводители до готвачи и смешници? И ако е бил само на четиринайсет години, какви последици е имало това?

Пред нас ще се открие и друг действен, но много различен стереотип за поведението на императора: римският император в образа не на опасен и разпуснат злодей, а на трудолюбив бюрократ. И двата образа ясно се открояват в „Императорът на Рим“.

Работна биография

Хелиогабал е приблизително два̀сет и шестият римски император (точно то му място в поредицата зависи от това колко от злополучните узурпатори ще включим в списъка). Императорите идвали и си отивали и много от тях потъвали в забрава. Някои са оставили характерен отпечатък в западната култура. Калигула (управлявал от 37 до 41 г.сл.Хр.) е останал в паметта с предложението си да назначи своя любим кон на висок политически пост;

Адриан (управлявал от 117 до 138 г.) – с изграждането на известния си „вал“ в Северна Англия. Рядко обаче някой е чувал за Вителий (прочут лакомник, управлявал за няколко месеца през 69 г.) или за привърженика на строгата дисциплина Пертинакс (управлявал също толкова кратко през 193 г.), та дори и за Хелиогабал. Не всички са били запомнени за дълго.

Тези мъже (а те са само мъже: нито една „императрица“ не е заемала трона) управлявали огромна територия, която се простирала от Шотландия до Сахара и от Португалия до Ирак, с приблизително 50 милиона души население извън самата Италия. Императорите създавали закони, водели войни, налагали данъци, решавали спорове, спонсорирали строителството на сгради и организирането на развлечения и заливали римския свят със свои портрети, почти като съвременните диктатори, чиито лица са разлепени по хиляди билбордове. Те лично притежавали и експлоатирали огромни части от империята – от търговски земеделски стопанства до блата с папирусна тръстика и сребърни мини, – а някои от тях пътували надлъж и нашир, за да я изучават и да ѝ се любуват, а не само в търсене на военна плячка и изгода. Днес край град Луксор на река Нил се събират туристи, които се взират с удивление в двойка гигантски древноегипетски статуи (датиращи от 1350 г. пр. Хр.). Те застават точно на мястото, където през 130 г. сл. Хр. са стоели Адриан и неговите придружители и също са разглеждали забележителностите. Императорската свита е оставила собствените си положителни отзиви (в специално съчинени стихове), издълбани в краката на една от статуите: познатото заявление „Аз бях тук“, но в елитарен римски стил (ил. 64, с. 262).

С какви точно методи императорът е осъществявал контрол, остава загадка. Освен военните подразделения, разквартирувани в определени „горещи точки“, висшата администрация по места имала минимален състав и била разпръсната много нарядко върху имперската територия като цяло (ако броим само старшите служители, от тях се падали по един на около 330 000 жители). От това следва, че в повечето случаи контролът сигурно е бил сравнително мек в сравнение с някои империи от модерната епоха. При това огромните разстояния и времето, необходимо за предаване на най-важната информация или указания от центъра до някои от най-отдалечените части на Римската империя и обратно – понякога няколко месеца, – също не позволявали имперските територии да се управляват на микроиво, ден за ден. Като оставим това настрана, колкото повече се приближаваме до самия император на Рим, толкова по-зает ни изглежда той.

Ако се вярва на сведенията на древните автори, владетелите очевидно са били затрупани с „бумашина“, както бихме се изразили днес (в техния случай това е означавало восъчни плочки и бележки върху папирус). Казват, че Юлий Цезар се занимавал с кореспонденцията си, докато гледал надбягванията, и

това дразнело останалите зрители, които го възприемали като обида към народните забавления. Веспасиан, един от императорите, които имали късмета да издъхнат в леглото си (през 79 г.сл.Хр.), ставал преди разсъмване, за да чете писмата и докладите на чиновниците. Наследникът на Хелиогабал, Александър Север, се потопявал в работата дотолкова, че държал в личните си покои редица военни документи, за да „преглежда в уединение разходите и разположението на войските“. Канцеларската работа обаче била само част от дейността на императорите. От тях се очаквало да бъдат достъпни за поданиците си – не само документално, но и в лично качество. Кратко обобщение на тази идея е една история за Адриан. По време на пътешествие го пресрещнала някаква жена, която смятала да го помоли за услуга. Когато казал, че няма време, тя отвърнала рязко: „Тогава спри да бъдеш император“, и той ѝ позволил да говори.

Трябва да се отнасяме внимателно към тези истории. Някои императори очевидно са работили по-усилено от други. Всички системи на еднолично управление имат своите отличници като Джордж VI (бащата на Елизабет II, известен като почтен и скромен глава на семейство), както и черни овце като Едуард VII (нехаен към задълженията си крал, сменил куп любовници). В никакъв случай обаче не трябва да приемаме, че разказите за сив административен труд са по-достоверни от историите за ярки излишества. Те също имат силно идеологическа страна, защото градят образа на съвършения император. Историята за Адриан и жената, която го спряла, в действителност се разказва в почти идентична форма за някои по-ранни владетели от гръцкия свят, което подсказва, че тя отразява определено антично клише за „добрия монарх“. Независимо от това някои от най-необичайните запазени документи от Древен Рим потвърждават това общо впечатление. Става дума за записаните решения на императорите в отговор на молби, жалби и призови за помощ от страна на обикновени поданици или обикновени градски съвети от цялата империя – понякога издълбани върху камък (вероятно от сполучил молител в чест на щастливия изход), понякога записани върху папирус или обединени в сбити древни компендиуми от правни постановления. Това, което прави впечатление, е колко местен и незначителен (макар и разбира се, не за засегнатите страни) характер са имали много от проблемите, които се е очаквало да бъдат разрешени от императора.

„Случаят с нощното гърне“ е само един от тези примери. През 6 г.пр.Хр. император Август бил помолен да разреши един неприятен спор в град Книд, на крайбрежието на днешна Турция. Става дума за вражда между две местни семейства, един от главните участници в която се оказал мъртъв. Докато участвал в противно сбиване пред къщата на своите неприятели, той бил ударен по главата от нощно гърне, изпуснато от някакъв роб на горния етаж (който може би искал само да излее съдържанието му – а може би не). Местните

власти възнамерявали да съдят собствениците на роба за убийство, но според запазения текст на неговата присъда Август бил на противоположното мнение – че независимо дали е станало случайно, убийството е резултат от законна самозащита. Триста години по-късно към тогавашния император, докато пътувал в района на Дунав, били адресирани стотици лични дилеми и спорове за разрешаване: като се започне от случая на жена, дала под наем крава, която обаче била убита по време на „вражеско нашествие“, и се стигне до заплетен диспут относно материалната отговорност след сблъсък между две речни корабчета; а също и жалбата на някакъв мъж, който се оплаква, че не му платили за услугите на собствената му жена, която предлагал като проститутка (приятно е да научим, че са го отпратили, без да се церемонят с него). Дали самият император е трябвало да се бори с тези юридически тънкости – това не знаем. В някои случаи – вероятно да; в други сигурно просто е подписвал присъдите, съставени от служителите му (не мога да си представя, че младият Хелиогабал е правил нещо повече от това). Важното обаче е, че независимо кой е извършвал конкретната работа, за *хората* императорът е бил техният арбитър.

Тези случаи са полезни като средство, уравнивяващо кошмарната представа за императорската власт. Те напомнят, че дори за някои хора императорите да са били драматурзите на някакъв ужасяващ антиутопичен свят, други са виждали в тях решение за своите проблеми – дори когато ставало дума за изгубена крава. Освен това съдържат успокоението, че макар и тази книга да е съсредоточена върху фигурата на императора, тя няма да бъде само за хора от най-горните ешелони на елита. Ни най-малко. Може да е парадоксално, но именно през погледа на императора и неговите отношения с поданиците виждаме най-ясно и в най-разнообразни подробности обикновените хора в Рим и цялата му империя, които толкова често остават невидими. „Императорът на Рим“ е едновременно за управляващите и управляваните.

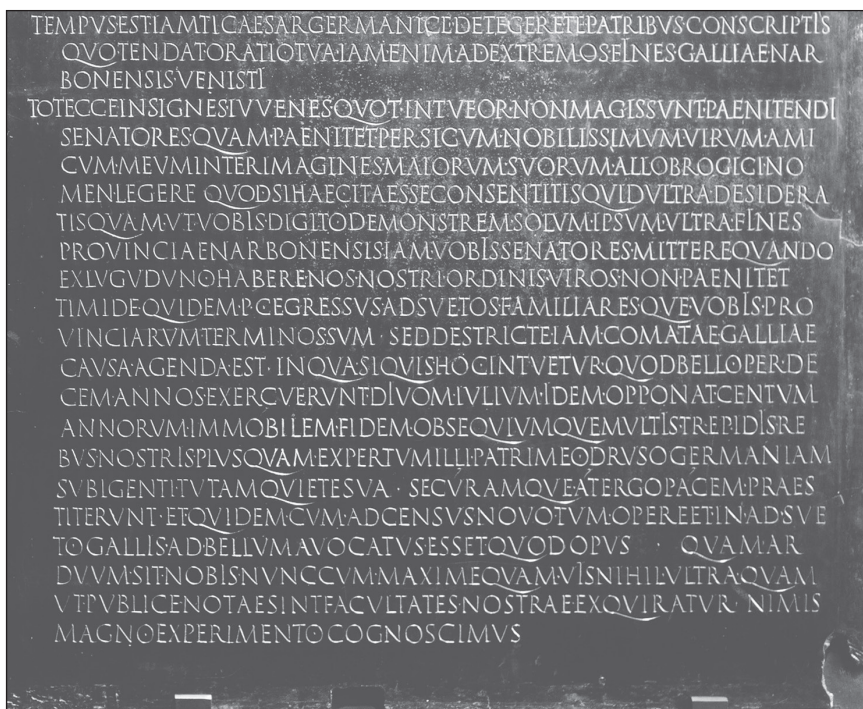
Императорската власт в текстове и материални следи

Запазените архиви с императорски решения, които ни предоставят удивителен поглед върху живота на обикновените хора в Рим (и съпътстващите го трудности), са само някои от древните текстове и документи, които смятам да споделя извън стените на университетската аудитория и рамките на научния семинар. Разбира се, в това изследване ще ни водят и някои от най-известните класически произведения на античната литература: преди всичко Тацит с неговото ненадминато до днес описание на владетелите от I в.сл.Хр. в съчиненията му „Анали“ и „Истории“, написани малко по-късно,

през II в. – циничен, безпощадно точен анализ на корумпирания характер на автократията. До него се нарежда и живелият приблизително по същото време Светоний – човек, запознат с дворцовия живот отвътре (в качеството си на служител в императорските архиви и канцелария при Траян и Адриан), чиито цветисти биографии на първите „Дванадесет Цезари“, от Юлий Цезар до унищожителя на мухите Домициан, са служили на историците през последните петстотин години като наръчник за този период. Ще хвърля поглед обаче и към други, по-любопитни и учудващи произведения, които са много по-слабо познати, и ще обърна внимание върху богатството на литературния материал, достигнал до нас. Рискованият процес, в който ръкописите са копирани многократно, старателната поддръжка и накрая печатането, с което думите на древните римски автори, предадени с перо върху свитък, са пренесени върху съвременните страници и екрани, са съхранили много по-голямо разнообразие от материали, отколкото често си мислим.

Някои от тези писания имат за цел да разсмиват. Разполагаме с миниатюрен сборник от императорски шеги (Август например закачал дъщеря си Юлия заради навика ѝ да скубе белите си косми) и разнообразни видове сатири. Сред тях са шаржовете, нахвърляни от император Юлиан през IV в. за неговите предшественици (там Хелиогабал фигурира като „момчето от Емеса“), както и жизнерадостният пасквил, в който Сенека, учителят на Нерон, осмива по принцип идеята за обожествяване на император Клавдий след смъртта му през 54 г.сл.Хр. (той разказва как завеният стар император се изкачва с усилие на планината Олимп, дома на истинските богове, за да бъде изхвърлен безцеремонно оттам).

Други произведения ни позволяват да хвърлим поглед на неочаквани места зад кулисите. Ръководство, написано от гръцки учител по реторика, предлага съвети как е най-уместно да се обърнем към императора, ако ни е необходимо. Запазени са наблюдения върху дворцовия живот (включително една смразяваща бележка за войници, служещи като агенти под прикритие) от философа Епиктет, който някога бил роб на секретаря на Нерон, а лекари от императорския дворец са ни оставили сведения не само за възпалените гърла на своите знаменити пациенти, но и за стомашните им проблеми и лекарствата, които са взимали по предписание: две хиляди години по-късно все още можем да проучим бележките им по случаите. Още имаме възможност да прочетем и един редактиран сборник с доклади, изпратени през II в.сл.Хр. до императора в Рим от Плиний – чиновник, изпратен на стотици километри от столицата, на брега на Черно море, който запознава владетеля с всевъзможните си проблеми: от християните, които вечно създават неприятности, до порутените бани и обезпокоително високите разходи за некачествения строеж на някакъв театър.

2. Част от текста върху бронзова плоча, открит през XVI в. в Лион, с речта на император Клавдий пред сената, която призовава за по-големи политически права за галите. Необичайно ясният шрифт позволява лесното разчитане на думите. Този откъс започва с изреча *TEMPUS EST* – „време е“. Вж. с. 218–219.

Други запазени писмени материали са доста странни, дори повече, отколкото можем да си представим. „Животът на Хелиогабал“ например, с очарователно ярките си фантазии и преувеличения за „момчето от Емеса“ и неговия стил на живот, е част от сборник с повече от петдесет биографии на императори, включително узурпатори, престолонаследници и други претенденти – от Адриан през 117 г.сл.Хр. до едно кръвожадно нищожество, живяло до 285 г. Въпреки че много от тези индивидуални животописи са твърде кратки (от наша гледна точка те са по-скоро портрети, отколкото биографии), те са с общ обем няколкостотин страници в съвременен формат и носят заглавието „История“ (или *Historia Augusta*). Сборникът се представя като общо дело, създадено в самия край на III в. от шестима автори с тържествено звучащи имена: Требелий Полион, Флавий Вописк от Сиракуза и др. Внимателният анализ на езика и стила показва, че това е далеч от истината: текстовете са написани от един автор (неизвестен), и то около сто години по-късно, отколкото се твърди. Погледнато от такъв ъгъл, това е една от големите загадки на древната литература.

Какъв е бил смисълът на тази заблуда? За фалшификат ли става въпрос? За нетипично обемиста шега или сатира? Или за псевдоисторическо съчинение като форма на радикален експеримент? Какъвто и да е отговорът, този сборник очевидно стои на границата между история и измислица.

Хиляди оригинални документи допринасят към богатството и разнообразието от истории за римските императори. Някои са изрязани върху камък и бронз, за да бъдат изложени публично; други, надраскани върху папирус, са се съхранили в пясъците на Египет, откъдето огромно количество от тях са били изровени през последните стотина година от съвременните археолози (и голяма част още не са разчетени). Налице е например изписана върху бронз една реч, произнесена през 48 г.сл.Хр. от император Клавдий, в която той се изказва за предоставяне на по-голяма политическа роля на галските поданици и едновременно с това прави повърхностен преглед на римската история за аудиторията. Още можем да прочетем върху папирус препис на думите, с които Германик, член на императорското семейство и баща на император Калигула, се обръща към тълпата в Александрия и съобщава между другото, че му липсва неговата „бабинка“ (по-добре позната като Ливия, съпругата на Август – жена с доста по-страховита репутация, отколкото предполага думата „бабинка“).

3 и 4. Два неочаквани предмета с образа на император. Отляво – съвременен копие на антична форма за сладки (вероятно за бисквити, раздавани на религиозни празници), изобразяваща император, застанал изправен в колесницата си на триумфално шествие (с. 56); богинята на победата поставя венец върху главата му. Вж. също ил. 12. Отдясно – императорът върху обича (кукичката със сигурност първоначално е била извита под такъв ъгъл, че главата да не стои обърната надолу).